

BİBLİYOGRAFYA :

Baghdâdî, *el-Fark* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts. (Mektebetü Dâri't-türâs), s. 230, 277, 334, 364; a.mlf., *Uşlû'd-dîn*, İstanbul 1346/1928, s. 14, 38, 39, 65, 90, 158, 179, 180, 251, 252, 270; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1349/1931 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), IX, 358; İsfērâînî, *et-Tebsîr* (nşr. M. Zahit Kevserî), Kahire 1359/1940, s. 120; İbn Asâkir, *Tebyînü keẓîbî'l-müfter* (nşr. M. Zahit Kevserî), Dimaşk 1347, s. 253-254; M. Zahit Kevserî, *a.e.*, *Mukaddime*, s. 20; Fahrreddin er-Râzî, *Münâzarât*, Haydarâbâd 1355, s. 25; Zehbî, *A'âmü'n-nübela'*, XVII, 572; İbn Hallikân, *Vefeyât* (nşr. F. Wüstenfeld), Kahire 1367, II, 372-373; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, Kahire 1951, I, 613-615; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iy*, Kahire 1324, III, 238-242; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1384/1964 — Beyrut 1399/1979, II, 105; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade* (nşr. Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr—Kâmil Kâmil Bekrî), Kahire 1968, II, 325; *Keşfü'zzunûn*, I, 254, 335, 360, 398, 441, 462, 471; II, 1039, 1046, 1245, 1252, 1274, 1384, 1392, 1400, 1418, 1432, 1769, 1820, 1839, 1921, 1970; Zebîdî, *İthâfû's-sade*, Kahire 1311; *İzâhu'l-meknûn*, II, 375; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 606; Brockelmann, *GAL*, I, 385; *Suppl.*, I, 666-667; Sezgin, *GAS*, I, 589; V, 357; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, I, 706-707; Ethem Ruhi Fiğlalî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* [Baghdâdî], İstanbul 1979, *Önsöz*, s. XXIII-XXVIII; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1979, I, 634 vd.; H. Ritter, "Philologika III. Muhammedanische Hâresiographien", *Der Islam*, XVIII, Berlin 1929, s. 42-43; Yusuf Ziya Yörükân, "Şehristânî", *DİFM*, sy. 5-6, s. 190; Şerafeddin Gölcük, "Abdül-Kâhir Bağdâdî", *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Ankara 1979, s. 77-85; Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, "Uşlû'd-dîn", *TI*, VI, 287-306; A. S. Saidan, "al-Baghdâdî, Abû Mansûr 'Abd al-Qâhir İbn Tâhir İbn Muhammed İbn 'Abdallah, al-Tamimî, al-Shâfi'î", *DSB*, XV, 9-10; [T. H.], "Baghdâdî", *IA*, II, 213; A. S. Tritton, "al-Baghdâdî", *EP* (İng.), I, 909.

ETHEM RUHİ FİĞLALİ

ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNÎ

(عبدالقاهر الجرجاني)

Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân
b. Muhammed el-Cürcânî
(ö. 471/1078-79)

Arap dil bilgini ve edebiyat
nazariyatçısı.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ortaçağ'ın önemli kültür merkezlerinden biri olan Cürcân'da doğdu ve bütün hayatını orada geçirdi. Arap dil bilgisini, meşhur âlim Ebû Ali el-Fârisî'nin yeğeni ve talebesi Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Hasan el-Fârisî'den okudu. Ayrıca, Kadî Ebû'l-Hasan Ali b. Abdülazîz el-Cürcânî'den de ders aldığı rivayet edilmektedir (bk. Yâkût, XIV, 16). Tahsilini bitirdikten sonra Cürcân'da ders vermeye başlayınca şöhreti kısa zamanda yayıldı. Ondan ders okumak isteyen ilim

meraklıları Cürcân'a akın etmeye başladılar. İran asıllı olmasına rağmen hiçbir eserini Farsça yazmadı. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk başta olmak üzere ileri gelen birçok kimseye kasideler yazdıysa da onlardan beklediği ilgiyi göremedi. Rahat bir hayat sürmediği, bundan dolayı da karamsar ve insanlara karşı kötümser olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle 471 (1078-79) yılında Cürcân'da vefat etti.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin "İmâmü'n-nühât" (büyük dil bilgini) diye tanınması, sarf veya nahiv sahasında yeni bir şey ortaya koymuş olmasından dolayı değil, dilin bütün inceliklerine vâkıf bulunması ve özellikle nahvi bir "Arap mantığı" niteliğinde ele alması sebebiyledir. Şu bir gerçek ki "Belâgat şeyhi" unvanı ile anılmayı hak ettiğinde kimse nın tereddüdü yoktur. Zira Câhiz'den bu yana hiçbir belâgat âliminin bu alanda Cürcânî kadar tefekküre dayalı güçlü bir tenkit zihniyetine sahip olduğu söylenemez. Onun *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserlerini Fahrreddin er-Râzî gibi bir âlimin telhis etmesi, Cürcânî'nin bu sahadaki otoritesini göstermeye yeterlidir.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin belâgat konusundaki görüşleri, Kur'an'ın i'cazi etrafında geliştirilen tartışmalara dayanır. O, kelâm ilminin önemli konularından biri olan nübüvvet bahsini doğrudan ilgilendiren i'caz* meselesi ile nazım görüşünü (bk. NAZMÜ'L-KUR'ÂN) dil

açısından ele alıp incelemiştir. Mu'tezile ileri gelenlerinden Nazzâm'ın başlattığı bu tartışmada, kimine göre i'caz sarfe*de, kimine göre de fesahat*tadır. Nazzâm'ın temsil ettiği sarfe taraftarlarına göre Kur'an'ın i'cazı, nazım veya telifinde değil, bir benzerini yapmaktan insanların Allah tarafından özel olarak âciz bırakılmış olmasındadır. Kur'an'ın i'cazını fesahatında arayanlar ise fesahat kavramı üzerinde ortak bir görüşe varamamışlardır. Kimine göre fesahat lafızlarda, kimine göre ise lafız ve mâna güzelliğinde aynı oranda aranmalıdır. Cürcânî, sarfe anlayışına ve beşer kudreti dahilinde yorumlanan fesahat ve belâgat görüşlerine karşılık nazım kavramı etrafındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Öyle anlaşıyor ki nazım, Mu'tezile'nin kullandığı fesahat kavramına mukabil Eş'arî çevrelerinin kullandığı bir deyim haline gelmiştir. Nitekim Eş'arîler'in meşhur siması Bâkîllânî de Kur'an'ın i'cazını hep nazımında aramıştır (bk. *I'câzû'l-Kur'ân*, s. 35). Genel olarak, Mu'tezile'nin fesahat özelliklerini tek tek kelimelerde, hatta harf ve seslerde aramasına karşılık, Cürcânî bu özelliklerin terkipte, başka bir deyişle cümle tekiğinde bulunduğu ortaya koymuştur. Diğer nazım görüşlerinin Kur'an'ın i'cazını ispata yetmeyeceğini belirterek, 500 sayfalık *Delâ'ilü'l-i'câz*'ında sadece nazım anlayışı üzerinde durmuştur. Ona göre kelimelerde i'caz aranmaz; çünkü Araplar arasında Kur'an'ın nüzulünden önce de var olan bu kelimeler, pek azı müstesna olmak üzere, aynı anlamlarla Kur'an'da yer almıştır. Tek tek kelimeler, zihinde oluşan mânalara sembol olmaktan öteye geçemez. Mutenâfir (telaffuzu zor) kelimelerin Kur'an'da bulunmaması i'cazı pekiştiren önemli bir unsur ise de yeterli değildir. Aksi halde kolayca söylenebilen alelâde sözlerin de fasih sayılması gerekirdi. Müzikal uyumda i'caz aranmayacağı gibi, veznin de fesahat ve belâgatta payı yoktur. Öyle olsaydı vezinleri aynı olan iki kasideyi, diğer edebî özelliklerini söz konusu etmeden, aynı ölçüde belâğat saymak gerekirdi. Ayrıca i'caz, âyetler arasındaki fâsıla*larda da aranmaz; zira kafiye büyük bir ustalikle seçebilenler fâsılayı da kolaylıkla uygulayabilirler. Bu konuda Cürcânî'nin işaret ettiği bir diğer hususa göre i'caz, muhtelif âyetlerde görülen istiare, mecaz ve kinaye gibi edebî sanatların tahlili ile de ortaya konamaz. Aksi takdirde, bu tür edebî sanatların yer almadığı âyetlerde i'caz bulunmadı-

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Muhtârü'l-İhtiyâr fî fevâ'idî mi'yâri'n-nüzzâr* adlı eserinden bir sayfa
(Köprülü Ktp., nr. 1392, v. 1^b)

ğı iddia edilmiş olur. Ona göre Kur'an'ın gerçek anlamda i'cazı, haiz olduğu fesahat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Bu fesahat ile belâgat, nâzil olduğu gibi aynen muhafaza edilen nazımın içinde bulunmaktadır. Nazım ise lafızlar arasındaki "üslûp ilişkisi"nden ibarettir (daha geniş bilgi için bk. İ'CAZ).

Eserleri. 1. *Esrârü'l-belâğa**. Kendisinden önceki çalışmalardan faydalanarak belâgat ve şiirin belli başlı meselelerini ana hatları ile ortaya koyduğu bir eserdir. 2. *Delâ'ilü'l-i'câz**. Bu da Kur'an-ı Kerim'in i'cazının nazımda olduğunu söyleyerek birçok belâgat konularını işlediği orijinal bir eserdir. 3. *er-Risâletü's-sâfiye*. Kur'an-ı Kerim'in i'cazına dair olan bu risâlenin *Delâ'ilü'l-i'câz*'dan daha önce yazıldığı tahmin edilmektedir. İlk iki kitapta olduğu gibi bunda da nazım görüşü ağırlıklı olarak işlenmektedir. Eser, Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlûl Sellâm tarafından Rummânî ve Hattâbî'nin aynı konuya dair iki risâlesiyle birlikte tahkik edilerek *Şelâşü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'an* adıyla neşredilmiştir (Kahire 1956). 4. *el-'Avâmîlül-mi'e** (Mi'etü 'âmîl). Kelime ve cümlelerin i'rabına tesir eden yüz âmilden (bk. AVÂMİL) bahseden gramer kitabıdır. 5. *Kitâbü'l-Cümel*. Müellif, gramere dair muhtasar bir kitap olan ve *el-Cürcânîyye* diye de bilinen bu eseri *et-Telhîş* adıyla kendisi şerhetmiştir. Eserin diğer şârihleri arasında Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed el-Haşşâb, İbnü'l-Uşfûr, Muhammed b. Ebû'l-Feth b. Ebû'l-Fazl el-Ba'î, Muhammed b. Ahmed el-Kayserî, Trablusşam Kâdikudâtı Ahmed b. Şerefüddin es-Seâlibî ve Âşık el-İznîkî gibi âlimler vardır. *Kitâbü'l-Cümel* Ali Haydar tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dimaşk 1972). 6. *el-Muhtâr min şî'r (min devâvîn) el-Müte-nebbî ve'l-Buhtûrî ve Ebî Temmâm*. Adı geçen üç şairin şiirlerinden derlenmiş bir antoloji olup Abdülâzîz el-Meymenî tarafından Abdülkâhîr el-Cürcânî'ye ait bazı şiirler, Efvehü'l-Evdî, Şenferâ'l-Ezdi divanları ve az bilinen dokuz kaside ile birlikte *et-Tarâ'ifü'l-edebîyye* mecmuasında neşredilmiştir (Kahire 1973). 7. *Kitâbü'l-Mukteşid (Muktaşad veya Muktaşad) fi şerhi'l-İzâh*. Ebû Ali el-Fârisî'nin nahve dair *el-İzâh* adlı eserine yazdığı otuz ciltlik *el-Muğnâ* adlı şerhin üç cilt halinde hulâsasıdır. Ayrıca *el-İzâh'ı el-İcâz* adıyla da ihtisar etmiştir. Kâzım Bahr el-Mercân tarafından tahkik edilen eser iki cilt olarak neşredilmiştir (Bağdat 1982). 8. *et-Te-*

timme fi'n-nahv. Târik Necm Abdullâh tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Mekke 1405/1985). 9. *Kitâb fi't-taşrîf*. Bazı kaynaklarda *el-'Umde fi't-taşrîf* adıyla zikredilen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 3740/3) bir nüshası bulunmaktadır. 10. *Muhtârül-ihtiyâr fi fevâ'id mi'yârî'n-nüzzâr*. Bedî ve beyân ile kafiyeye dair olan eserin Köprülü (nr. 1392) ve Süleymaniye (Fatih, nr. 4094) kütüphanelerinde birer nüshası vardır.

Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin hayatından bahseden kaynaklarda onun ayrıca, *De-recü'd-dürer* (Kur'an tefsiri); *Şerhu sû-retü'l-Fâtîha*; *Kitâbü'l-'Arûz*; *el-Mu'tazid*; *el-Mesâ'ilü'l-müşkile* ve *el-Miftâh* gibi eserlerinden de söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Bâkullânî, *İ'câzü'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1963, s. 35; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ** (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 363-364; Yâkût, *Mu'cemü'l-nübeâ** (nşr. Ahmed Ferid Rifâî), Kahire 1355-57/1936-38, XIV, 16; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ru'wat* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1369-93/1950-73, II, 188-190; Zehebî, *A'lâmü'n-nübeâ**, XVIII, 432-433; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1973-74, II, 369-370; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade* (nşr. Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr—Kâmil Kâmil Bekrî), Kahire 1968, I, 170, 177-178; Brockelmann, *GAL*, I, 341-342; *Suppl.*, I, 503-504; C. Zeydan, *Âdâb* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1957, III, 46; Serkis *Mu'cem*, 681; *Hedîyyetü'l-'arifîn*, I, 606; Merâğî, *Târîhu 'ulûmî'l-belâğa*, Kahire 1950, s. 100; A. Ahmed Bedevî, *Abdülkâhîr el-Cürcânî ve cühâdühâ fi'l-belâğatî'l-'Arabîyye*, Kahire 1962; Şevki Dayf, *el-Belâğa te'tavvûr ve târîh*, Kahire 1965, s. 160-219; G. J. H. Van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 130-136; Ömer Ferrüh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, III, 183-188; Abdülâzîz Abdülmü'tî Arefe, *Terbiyyetü'z-zevkî'l-belâğî 'inde 'Abdülkâhîr el-Cürcânî*, Kahire 1983; M. Kürd Ali, *Künûzü'l-ecâdâd*, Dimaşk 1984, s. 248-251; Nasrullah Hacimüftüoğlu, *Fahreddin er-Râzî'nin Nihâyetü'l-İcâz ft dirâyetü'l-i'câz'ın Edisyon Kitiği ve Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin Belâğatla İlgili Eserlerinin Mukayesesi* (doktora tezi, 1987), Atatürk Üniv. İlahiyât Fak., s. 100 vd.; Max Weisweiler, "Abdalqâhîr al-Curcânî's Werk Über Die Unnachahmlichkeit des Korans und Seine Syntaktisch-Stilistischen Lehren", *Oriens*, XI, Leiden 1958, s. 77-121; A. Hamdi el-Hûlî, "et-Tefsîrül-men-heci 'inde 'Abdülkâhîr el-Cürcânî", *ed-Dâre*, VII/4, Riyad 1983, s. 36-50; Gazzâlî Harb, "Mine'l-Ârâ'î'l-lügaviyye ve'n nahviyye li-'Abdülkâhîr el-Cürcânî", *ed-Dâre*, IX/3, Riyad 1984, s. 68-80; Nasr Ebû Zeyd, "Mefhûmü'n-naẓm 'inde 'Abdülkâhîr el-Cürcânî, kırrâ'e fi dav'î'l-üslûbiyye", *Fuṣūl*, V/1, Kahire 1984, s. 11-24; D. Osman Muvaffî, "Mevkiṭü 'Abdülkâhîr el-Cürcânî min kaẓıyyetü'l-ma'nâ", *ed-Dâre*, XIII/3, Riyad 1987, s. 20-42; K. Abu Deeb, "al-Djurdjâni", *Et² Suppl.* (İng.), s. 277-278; a.m.f., "Abd al-Qâher Jorjâni", *Elr.*, I, 134-137.

NASRULLAH HACİMÜFTÜOĞLU

ABDÜLKAYS (Benî Abdülkays)

(بنو عبالقيس)

Bahreyn dolaylarında yaşayan ve Hz. Peygamber zamanında müslüman olan büyük bir Arap kabilesi.

Kabilenin atası olan Abdülkays'ın nesebi Adnân'a varır ve onda Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşir. Bu kabile mensuplarına Abdî, Kaysî, Abdükaysî veya Abkasî de denilir. Önceleri Tihâme'de yaşamakta olan Abdülkaysoğulları, sonradan Bahreyn ve Uman bölgelerinin sahil ve iç kısımlarına dağılarak kısmen yerleşik, kısmen de göçebe olarak Bekir b. Vâil, Temîm ve Kinde kabileleri arasında yaşamaya başladılar. Bu sırada Güney İran'a birçok akınlar düzenlediler. Sâsânî hükümdarı II. Şapur iktidara gelir gelmez onları cezalandırmak için seferber oldu ve sevkettiği orduyla Arabistan ve Suriye'nin büyük bir kısmını tahrip ettiği gibi Abdülkays'e mensup pek çok kişiyi de öldürttü. Bölgede bulunan diğer Arap kabileleri yanında İranlı Mecûsîler, bir kısım yahudi ve hristiyan zümrelerle de iç içe yaşayan Abdülkaysoğulları, İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Sâsânî hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Muşakkar'da Zül'lübâ adlı bir puta tapan bu kabilenin bir bölümü de hristiyanlığı kabul etmişti. Bahreyn nüfusunun çoğunluğu bu kabileye mensuptu.

Abdülkaysoğulları'nın Hz. Peygamber ile temasları ve müslüman olmalarına dair haberler oldukça karışıktır. Başta Bahreyn olmak üzere Fırat kıyılarından Arabistan ortalarına kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmış bulunan bu kabile mensuplarından bazıları, güvenilir bir rivayete göre, Uhud Gazvesi sırasında da bir kervanla Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'le ilk defa o zaman görüşmüşlerdir. Daha sonra Benî Müstalik Gazvesi sırasında Resûlullah ile karşılaşan bazı Abdülkayslılar da müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in davet mektubu üzerine bu kabileyi temsil eden yirmi kişilik bir heyet, 629 yılında Medine'ye geldi. Alındaki derin bir yara izi sebebiyle el-Eşec diye meşhur olan Abdullâh b. Avf başkanlığındaki bu heyet-tekiler, Remle bint Hâris'in evinde misafir edildiler ve Medine'de kaldıkları on gün içinde Hz. Peygamber'i yakından tanıma fırsatını buldular. Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm dininin esaslarını öğrendiler. Nübüvvetten önce Muşakkar